

4/13

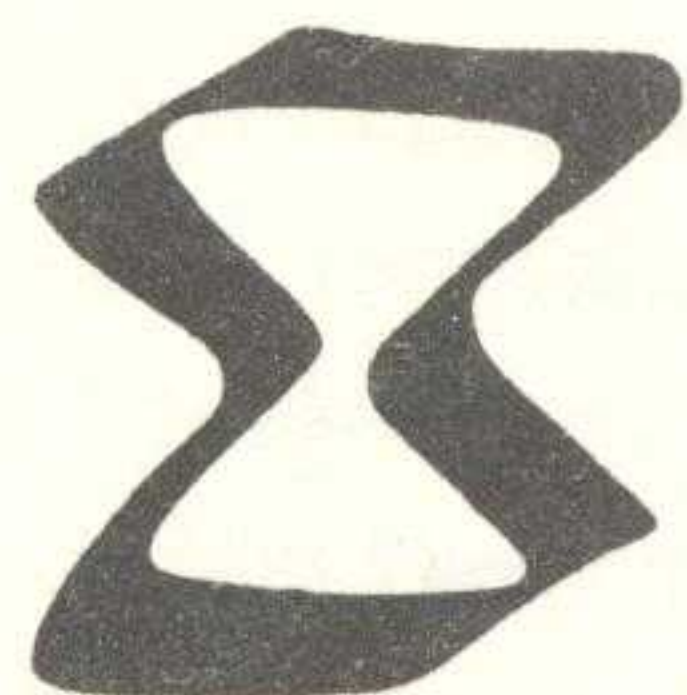

de zandloper

**HEIJ
EDE**

**ALS DEZE DIENST
UW ERF OPRIJDT-
ZIJN VUILNISPROBLEMEN
UIT DE TIJD.**

de zandloper

kwartaaluitgave van de Vereniging Oud-Ede
jaargang 4, nummer 13, juni 1976.

Oud-Ede op de bres voor schaarse monumenten

Ledenvergadering in Reehorst verwelkomt nieuwe bestuursleden.

Een goed gevulde vergaderzaal van het cultureel centrum de Reehorst was op 24 mei jl. getuige van de symbolische hameroverdracht tussen de heren De Nooy en Van Eck.

Nadat voorzitter J. de Nooy de aanwezigen had verwelkomd, blikte hij nog even terug naar het achter ons liggende jaar. Een jaar waarin wij node afscheid moesten nemen van de heren Talma, Dijkstra en Hey, mede dank zij wier inzet de twijfel over het voortbestaan van de vereniging werd overwonnen.

1975 werd het jaar van inschieten op een nieuwe situatie sinds op 25 januari het museum kon worden geopend. Door het installeren van drie nieuwe commissies die het rechtstreekse contact met het museum gingen onderhouden, vonden reeds mutaties in het bestuur plaats. Dat er nog zouden volgen stond reeds lang vast. En aangezien door de leden geen tegenkandidaten waren voorgedragen, werd de door het bestuur voorgestelde verwisseling een feit en konden de aanwezigen kennismaken met drie nieuwe bestuursleden.

Allereerst waren dat de heren Smit en Verhaaff, waarvan de eerste penningmeester wordt in plaats van de heer Leissner en de tweede de aftredende heren Bolwerk en Zuurdeeg opvolgt, die zich alleen tot hun taak in de museumcommissie zullen bepalen. Voorts kondigt de voorzitter het vertrek aan van de heer Das als notulist van het bestuur en tenslotte biedt hij in gedachten een reusachtige hamer aan aan de heer Van Eck en staat deze bovendien, onder de wens dat hij veel genoeg zal beleven aan het voorzitterschap van Oud-Ede, zijn belangrijke zetel af.

In zijn maidenspeech maakt de nieuwe praeses, dr. H.J. van Eck, de vergadering deelgenoot van zijn aanvankelijke aarzeling om als ook al 70-jarige

nog een nieuwe functie te gaan bekleden. De overredingskracht van de heer De Nooy en de belofte aan zichzelf om binnen afzienbare tijd de hamer aan een jongere voorzitter te zullen doorgeven, hadden hem doen toestemmen. Immers hij verwachtte door de stimulerende kracht van het museum niet alleen veel nieuwe maar ook jongere leden. De tendens van verjonging was reeds te merken, deels uit een verhevigde belangstelling van de jeugd voor het verleden, deels door de activiteiten van de vereniging in het afgelopen jaar: een aantal interessante lezingen, de regelmatig verschijnende Zandloper en het museum met zijn extra tentoonstellingen en vele demonstraties van oude ambachten en vergeten beroepen.

Zichzelf nog wel eens vergissend in de aanspreektitel "voorzitter" zwaaide hij de zich op een bescheidener bestuursplaats teruggetrokken hebbende heer De Nooy summier (omdat hij nog niet weg is) veel lof toe voor het belangrijke werk dat hij voor Oud-Ede heeft verricht.

In het 50ste jaarverslag van de vereniging memoreerde de secretaris, prof. dr. A.M. v.d. Woude, in het kort de verscheidenheid van activiteiten die vereniging en museum in het jubileumjaar hebben tentoongespreid. Namens het bestuur dankt hij het echtpaar Jager en de vele vrijwilligers voor hun inzet, waarzonder e.e.a. niet mogelijk zou zijn geweest.

Vervolgens gaf de aftredende penningmeester, de heer J. Leissner, als een soort zwanezang, opening van zaken in het door hem gevoerde financiële beleid alsmede in de begrotingen voor de jaren 1976 en '77. Met een haast nonchalante vanzelfsprekendheid hanteerde hij bedragen die enkele jaren geleden de Oud-Edenaren belachelijk in de oren geklonken zouden hebben. Beliep het exploitatietekort over 1975 nog f 48.000.--, voor het lopende boekjaar moet op een nadelig saldo van bijna f 56.000.-- gerekend worden. Grote 'boosdoeners' op deze jaarrekening blijken de posten 'rente en aflossing', 'huisvesting' en 'personeelkosten', die resp. voor f 22.000.--, f 17.000.-- en f 15.000.-- genoteerd staan. Zelfs het 'gat' van ruim f 58.000.-- in de begroting 1977, die i.v.m. de subsidie van de gemeente reeds nu moest worden ingediend, weerhield de heer J. Smit er daarna - onder het aanhoren van woorden van dank voor het reeds door hem gedane werk - niet van de boeken van de heer Leissner over te nemen.

De rondvraag brengt bij monde van de heer E. Hendriksen het verzoek op

tafel om voortaan jaarrekening en begroting in druk aan ieder lid te verstrekken. De heer van der Pol zag gaarne ieder lid begiftigd met gratis toegang in het museum voor het gezin, naar het voorbeeld van Oud-Bennekom. In een tweede optreden biedt de heer Hendriksen beide voorzitters de eerste afdrukken van een door Joop Haffmans getekend dorpsgezicht van Ede. Haffmans stond de rechten van dit kunstwerk aan Oud-Ede af, drukkerij Frouws verzorgde de reproductie ervan en het museum verkoopt de rest van de oplage.

De heer De Nooy ziet, naar aanleiding van een op hem afgevuurde desbetreffende vraag, een taak voor Oud-Ede weggelegd in het adekwaat reageren op en signaleren van verontrustende activiteiten in de gemeente op het gebied van historische gebouwen of situaties. De strijd voor het behoud van de schaarse Edese monumenten acht hij echter niet alleen voorbehouden aan het bestuur maar hij roept alle leden op tot grote waakzaamheid.

In verband hiermee kan wethouder Bos melding maken van verheugende vorderingen in de zaak Kernhem, hetgeen hem de verwachting doet uitspreken dat de ellende in dit deel van Ede binnenkort tot het verleden zal behoren.

De heer Jager kondigt een belangrijke documentatie rond de restauratie van de oude Kerk-toren aan en de heer Wiegeraad vraagt rektifikatie van een fout in de jongste Zandloper, waar over Groot Herman Derkshoeve wordt gesproken i.p.v. Groot Herbert Derksgoed.

Aan de hand van een groot aantal dia's gunde prof.dr. W.A. van Es, directeur van het Rijks Oudheidkundig Bodemonderzoek, de zeer geïnteresseerde vergadering na de pauze een kijkje achter de archeologische schermen.

Hij startte met een uiteenzetting over de werkzaamheden van zijn dienst in het algemeen, omdat hij - ongetwijfeld terecht - vermoedde dat slechts weinigen uit zijn gehoor ooit een opgraving en wat daar verder aan vast zit, hadden gezien. Zo leerden wij dat ook bij dit toch zeer preciese grondwerk de dragline zijn intrede heeft gedaan, zij het dan met een bak zonder tanden. Hiermee wordt eerst de laag zwarte grond, waar zich zeker geen oudheidkundige sporen in bevinden, afgegraven.

Pas wanneer de eerste verkleuringen in de onderlaag zich gaan aftekenen, komt de schop eraan te pas om een glad horizontaal vlak te 'schaven'. Om

die verkleuringen gaat het. Dat zijn de sporen van de vroegere activiteiten. Inderdaad blijven het voorlopig de kleurverschillen van vergaan hout of metaal, echte vondsten, zo aanwezig, bevinden zich veel dieper.

Om die te kunnen vinden moet dus verder worden gegraven en omdat daardoor de grondsporen verloren gaan, worden deze eerst in kaart gebracht: horizontaal op schaal 1 : 50 en vertikaal 1 : 20. In de tekenkamer van het R.O.B. worden daarvan de tekeningen en rekonstrukties gemaakt naar aanleiding waarvan de archeoloog publiceert. Behalve over een eigen publikatiedienst, beschikt het R.O.B. over een zeer wel voorziene bibliotheek met werken uit binnen- en buitenland. Verder werken daar de restaurateurs en chemici die de op min of meer grote diepte gevonden voorwerpen van hun roestlagen ontdoen of indien het slechts fragmenten zijn, deels door aanvullingen, tot een geheel reconstrueren. Helaas is er een grote achterstand in de publikaties over belangrijke vondsten in verband met de vele 'nood'-opgravingen die zich aandienen en een chronisch personeeltekort.

Bij de opgravingen in Ede-Veldhuizen, waarom het vanavond speciaal begonnen was, konden dank zij de geldelijke steun van de provincie de resten worden blootgelegd van een nederzetting uit de vroege middeleeuwen (425-450 j. na Chr.). Onder het esdek, de dikke laag bouwgrond die in de loop der jaren door de boeren was aangedragen, bleken zo'n 30 cm onder het maaiveld zich de eerste verkleuringen in het gele zand af te tekenen van paalgaten, kuilen (van bv. waterputten) en de lange donkere linten van het vlechtwerk dat als afscheiding moet hebben gediend. Heel mooi waren op de dia's de zich tot plattegronden aaneenrijgende donkere vlekken te zien van grote en kleine boerderijen en huizen, van zgn. 'spiekers', torenachtige gebouwen voor de opslag van graan en van de bij dit alles behorende voorzieningen als kelderkuilen, waterputten, waarbij de verkleuringen waren veroorzaakt door 'bekleding' en 'bekisting' van vlechtwerk en bouwsels van hout, en kuilen voor het begraven van (offer-)dieren.

Opmerkelijk is de grote gelijkenis tussen de onderzochte nederzettingen in Ede, Bennekom, Dalfsen en Wijster in Drenthe.

Zelfs volkomen analoge plattegronden van boerderijen in Ede, Bennekom en Wijster doen contact tussen deze in een Noord-Oost lijn liggende nederzettingen sterk vermoeden.

Ook moet er contact zijn geweest tussen de door de Rijn gescheiden

'werelden' van het rijk der Germanen en de Franken.

Zo zijn er produkten van het Zuiden en gouden en zilveren Romeinse munten tot in Drenthe gevonden en omgekeerd brachten opgravingen ten zuiden van de Rijn bv. het 'noordelijke' handvorm aardewerk aan het daglicht.

Nog lang werd doorgevraagd over door prof. Van Es wellicht wat haastig voorbijgegaane of over specifiek bij de Edenaren in de belangstelling staande zaken.

Tenslotte werd in het dankwoord van de voorzitter de wens tot prof. Van Es gericht dat de publikatie over de opgravingen in Ede-Veldhuizen toch binnen afzienbare tijd moge verschijnen.

Vleeshouwer en spekslager (2)

1. Jacob Levy Berlijn.

In de Zandloper van maart 1976 las ik met veel interesse het verhaal van H.J. Nijenhuis "Vleeshouwer en spekslager". Vooral de bijzonderheden over de orthodox-joodse slager Job Berlijn zijn mij bijzonder welkom. Slager Berlijn behoorde namelijk tot de Joodse gemeente Wageningen, evenals de overige Joodse ingezetenen van de burgerlijke gemeente Ede. In 1913 waren er 21, namelijk 8 mannen en 12 vrouwen, behorende tot het Ned. Isr. kerkgenootschap en 1 zogenoemde Portugese Jood. Dat waren buiten-Joden (van Wageningen). Bij de volkstelling van 1809 bezat het dorp Ede geen enkele Joodse inwoner, wel Bennekom (7) en Gelders-Veenendaal (26). In 1941 - het jaar van de beruchte aanmelding - telde Ede 80 Joden, waarvan 51 buitenlanders.

De in het verhaal genoemde "rabbi" was Mozes Abraham Cozijn, die meer dan 40 jaar voorganger van de Joodse gemeente W. is geweest. Van het salaris, dat hij van zijn "kerkbestuur" uitbetaald kreeg, kon hij zijn gezin niet onderhouden. Vandaar dat hij als administratief-assistent van Paul Stricker, hoofdambtenaar van administratie van de R.H.L.T.B. te Wageningen, werkzaam was. Met de nodige vrijheid om zijn functie als rebbe te kunnen uitoefenen ...

Louis Raemaekers, van 1895 - 1912 leraar handtekenen aan de afd.

Landbouwschool van de Rijkslandbouwschool, tekende omstreeks 1905 van Rebbe Cozijn met zijn slachtmes een spotprent.

Cozijn was één van de zogenaamde "drie-eenheidsmannetjes", d.w.z. gazzen (voorzanger), rebbe (godsdiensonderwijzer) en sjoucheit (ritueel slachter), die werkzaam was in een kleine kille (Joodse gemeente) in de mediene d.i. de provincie. Hij werd in sept. 1913 opgevolgd door S. Izaaks uit Leerdam. In het verslag van zijn intrede lezen we: "Hierbij past nog een woord van hulde en dank aan de heren Berlijn en Bachrach, die gedurende geruime tijd welwillend den dienst te zamen hebben waargenomen". Dat Berlijn ook godsdiensonderwijs gaf, is voor mij een nieuw gegeven. Dit gebeurde meer in een Joodse gemeente met een groot aantal buiten-Joden.

Job Berlijn maakte in 1903, bij de inwijding van de nieuwe synagoge in de Walstraat te W., deel uit van de feestcommissie. Zijn zoon Philip was één der ceremoniemeesters.

In de Wageningsche Courant van 7 nov. 1878 vond ik een advertentie met de mededeling dat "J. Berlijn te Ede, slager en vleeschhouwer" donderdag 7 nov. 1878 zijn zaak opende. Was hij toen verhuisd naar de Bospoortstraat? Evenals Job ligt zijn vrouw, Bertha Berlijn-Fuldauer, in Wageningen begraven.

In 1884 was er in Ede een "Engelse stoomvarkensslachterij"; eigenaar was ... Elias Levie, kennelijk een niet-orthodoxe Jood. Ook woonde er een familie Levie-Duinkerken en een zekere Gottschalk Herz. Deze laatste ligt ook in Wageningen begraven.

Gegevens over andere Joodse families te Ede (eventueel met foto's) zijn bijzonder welkom bij ondergetekende. Ik ben namelijk bezig met het schrijven van de geschiedenis van de Joodse gemeente Wageningen.

2. Joods begraafplaatsje te Ede.

Over het verdwenen Joodse begraafplaatsje is reeds diverse malen min of meer uitvoerig geschreven. Een officiële begraafplaats was het niet, daar Ede geen Joodse gemeente had. Het was in oorsprong een particuliere begraafplaats door enkele Joodse families gesticht. De gegevens hierover gaan verder terug dan de tot dusver gepubliceerde.

Op 22 april 1771 werd een stukje grond buiten Ede aan het Maandereind in erfpacht gegeven voor een begraafplaats voor Joden uit Veenendaal en Ede (Bron: J.J.S. baron Sloet. Geldersche markerechten. 's-Gravenhage, 1911. 2 dln. Dl. 1, blz. 332 - 342: De buurt van Ede-Veldhuizen).

Blijkens een door mij ingesteld onderzoek in het archief van deze Buurt is deze overeenkomst niet meer aanwezig. Wel vond ik in het Rekenboek van de Buertmeesters van Ede en Velthuisen in 1774 de volgende aantekening: Den 4 november van Jan van Puersum de pagt van 't Hofje bij 't Jooden Kerkhoff over de jaare 1766 ...". De stichting van deze begraafplaats is vermoedelijk een uitvloeisel van de overeenkomst, gesloten op 30 nov. 1761 tussen de Joodse gemeenten van Veenendaal en Wageningen, over het gebruik van de begraafplaats in Wageningen. De goed gesitueerde Joden in Veenendaal brachten hun overledenen met een schuit via de Bisschop Davidsgrift en het Nieuwe Kanaal naar Wageningen, een tocht die drie uur duurde en zeer kostbaar was. De arme Jood werd door zijn familie door het Binnenveld naar Wageningen gedragen en aldaar begraven. Kort vóór 1771 moet er in de Joodse gemeente Veenendaal onenigheid ontstaan zijn met waarschijnlijk genoemde overeenkomst als inzet. Het gevolg was scheuring in de gemeente en het ontstaan van twee Joodse gemeenten. De afgescheiden gemeente kwam bijeen in een kamer van een particulier huis en, daar ze de begraafplaats van W. niet wenste te gebruiken (te grote afstand?), stichtte ze aan het Maandereind op een stukje heide een eigen begraafplaats, samen met een Joodse familie in Ede. In 1792 werd het opnieuw in erfpacht gegeven aan Wolf Cohen uit Veenendaal en Alexander Abrams uit Ede (In 1793 werd de vrede tussen beide Joodse gemeenten te V. getekend, doch de begraafplaats in Ede bleef in gebruik). Het gezin van Alexander Abrams bestond in 1798 uit 3 personen. Waar woonde hij en wat was zijn beroep?

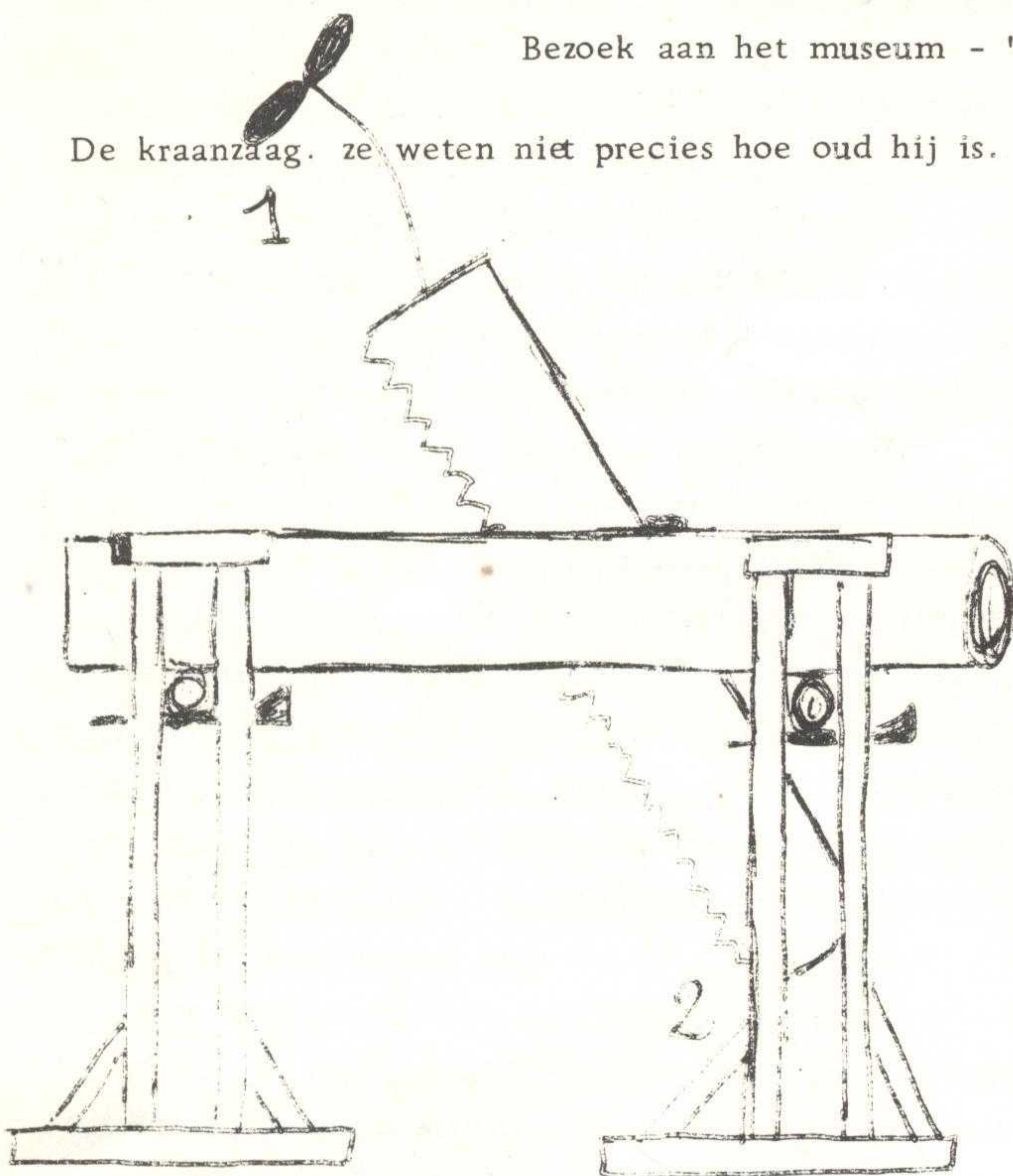
Een andere vraag is: Op wiens verzoek en door wie werd omstreeks 1865 het hekwerk van het begraafplaatsje vernieuwd en later vervangen door een stenen muurtje? Mogelijk geeft het gemeentearchief van Ede hierover enige bijzonderheden. De begraafplaats is vermeld op een kaart van Ede uit 1831 (Geschiedenis van Ede, dl. 1, t.o. blz. 176) en op de Stafkaart van Ede, verkend in 1847/48.

A.G. Steenbergen
secr.ver. "Oud-Wageningen",
van Uvenweg 42a,
Wageningen.

HOE ZE VROEGER LEEFDEN

Bezoek aan het museum - "Oud Ede".

De kraanzaag. ze weten niet precies hoe oud hij is. Bij de nummers een en twee stonden ze te zagen. De man bij nummer een moest op zijn sokken boven op de boom staan. Want als hij er met zijn klompen op ging staan gleed hij er af.

De wannemolen: Een wannemolen is voor het scheiden van het kaf. Van het koren.

Er zijn een paar stukken gaas onder elkaar, die steeds kleinere gaatjes.

Je hebt een graanschop waar je het koren mee in de wannemolen schept.

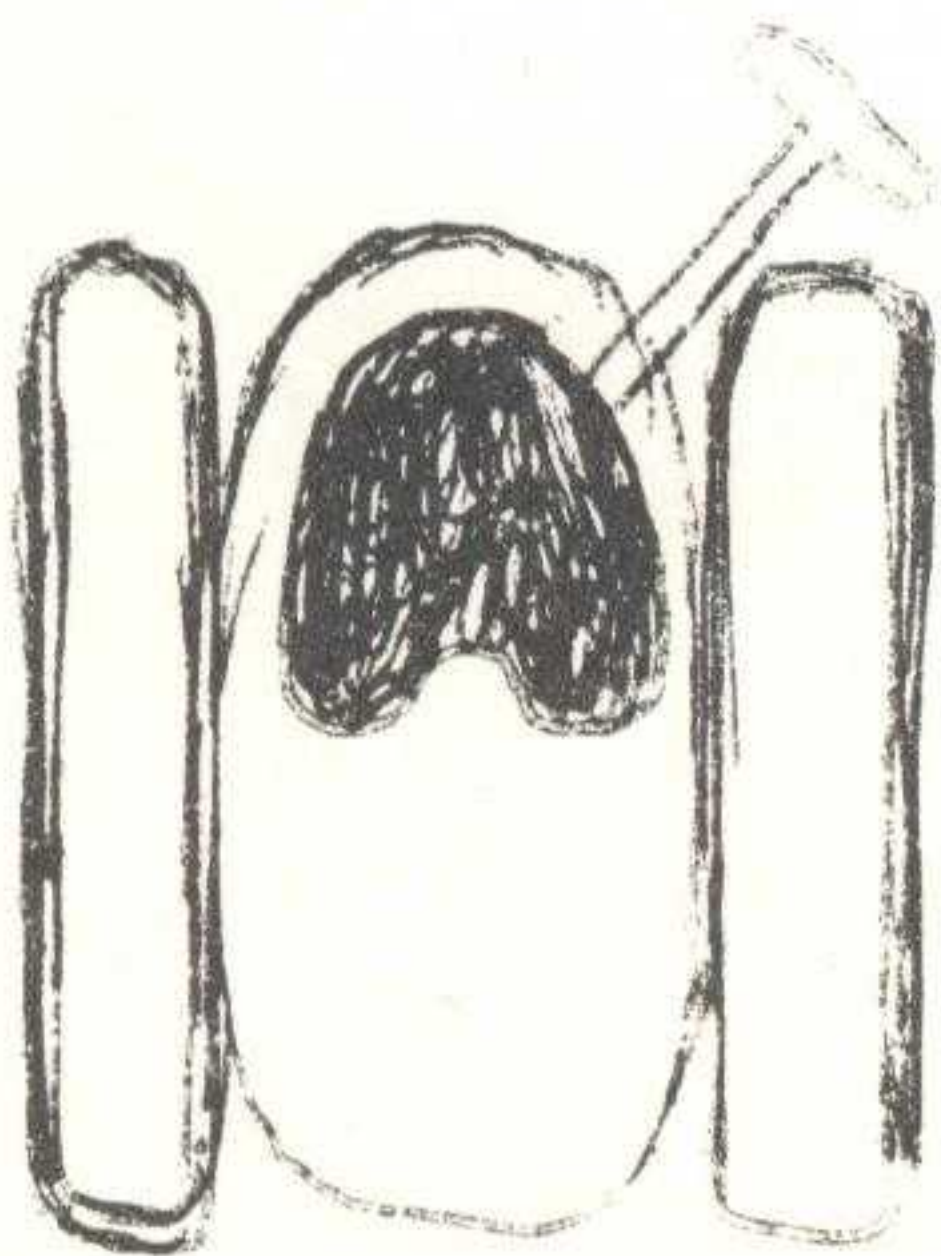
Dan draai je aan een slinger dan komt er een luchtstroom en waait het kaf van het koren af.

En dan is het koren klaar en kan er meel van gemaakt worden.

Hoe ze klompen maken: ze begonnen met een rond stuk hout die hier afgebeeld staat (fig. 1) Ze maakten eerst een vorm van een klomp (fig. 2) En als hij klaar is

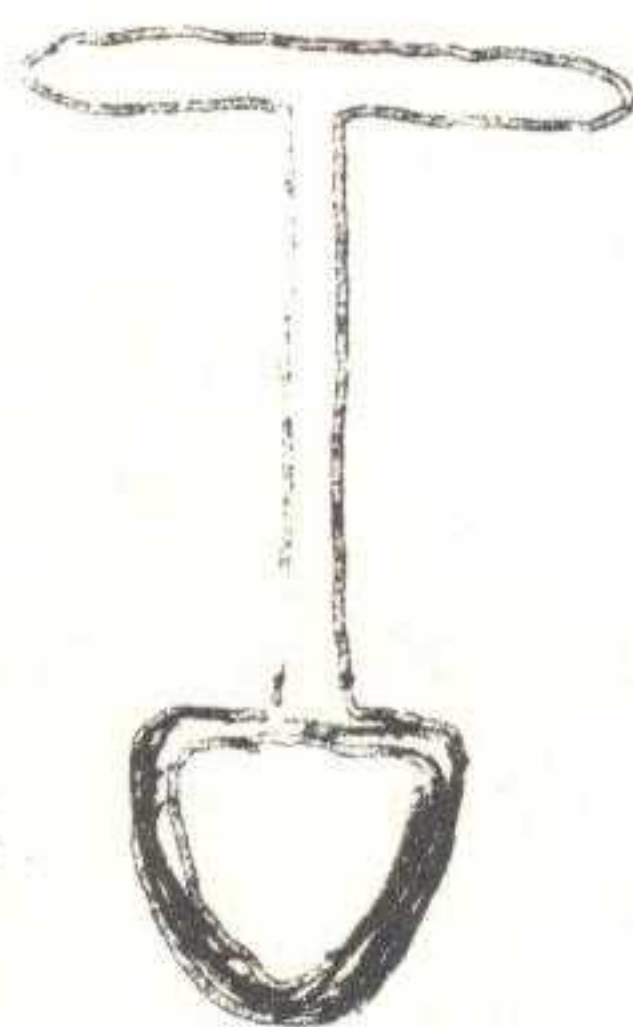

1

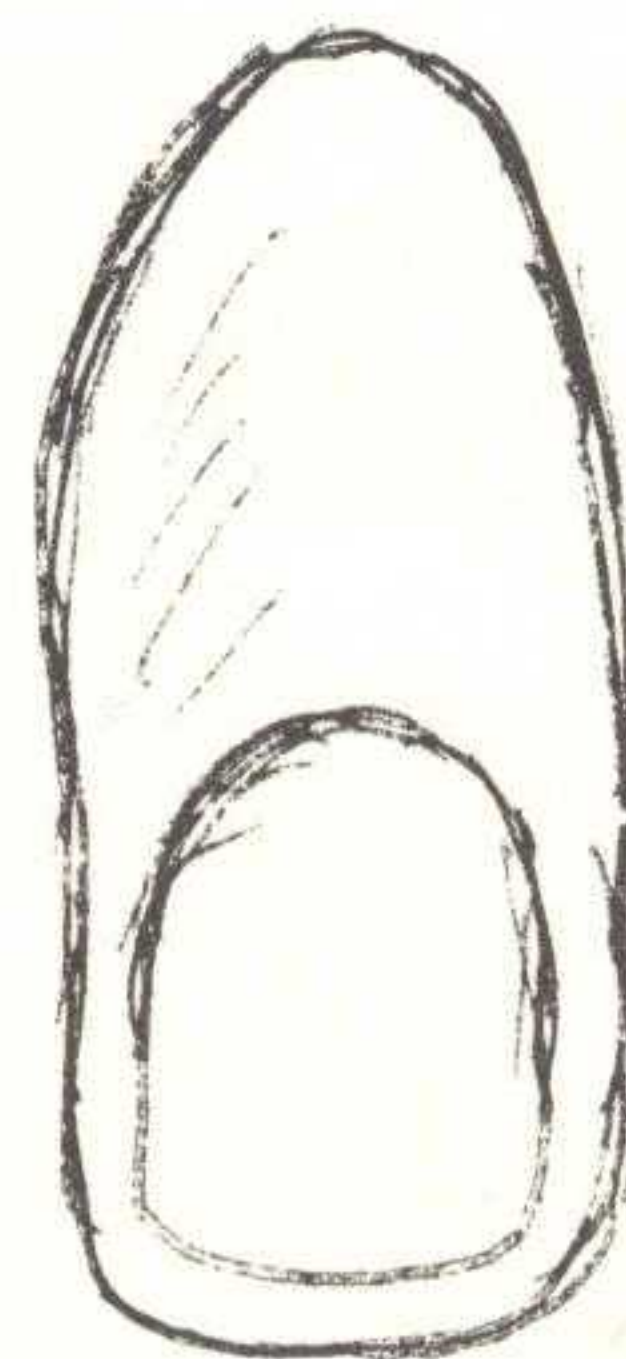

zo holden ze een klomp uit.

3

Hier holden ze de klomp mee uit.

nu is de klomp klaar.

Dit alles heeft meneer M. Wiegeraadt ons verteld en laten zien.

Gerard Roos en Bas Jager. (klas 5)

RESTAURATIE TOREN

Waarschijnlijk heeft u het al gezien, onze toren in de steigers. Momenteel is men druk doende om de toren te restaureren. Dit karwei zal ongeveer 14 maanden duren, de redactie van de Zandloper zal u van de vorderingen van de restauratie van onze toren op de hoogte houden. Ook met foto's.

Het karwei wordt uitgevoerd door in hoofdzaak Edese bouwvakkers en wel de heren: C. Gits, A.W. Ott, H. v. Roekel, H. Roskam, uit Harderwijk de heer J.H. Okkerse en de uitvoerder de heer A.J. v. Zeijl uit Alphen a/d Rijn. De redactie van de Zandloper heeft plannen om de restauratie van de toren op de voet te gaan volgen, en bij de voltooiing van het karwei aandacht te schenken aan de restauratie van de toren. Door een fotoreportage met tekst van onze gemeentelijke archivaris zullen wij proberen de kas van Oud-Ede enigszins te vullen. Wij zullen u vast beloven dat in de volgende Zandloper een uitgebreide reportage staat over de restauratie van de toren.

WIST U AL

dat in het museum ansichtkaarten zijn te koop à f 0,30 per stuk.

Er is keuze uit een tiental reproducties uit de jaren 1900.

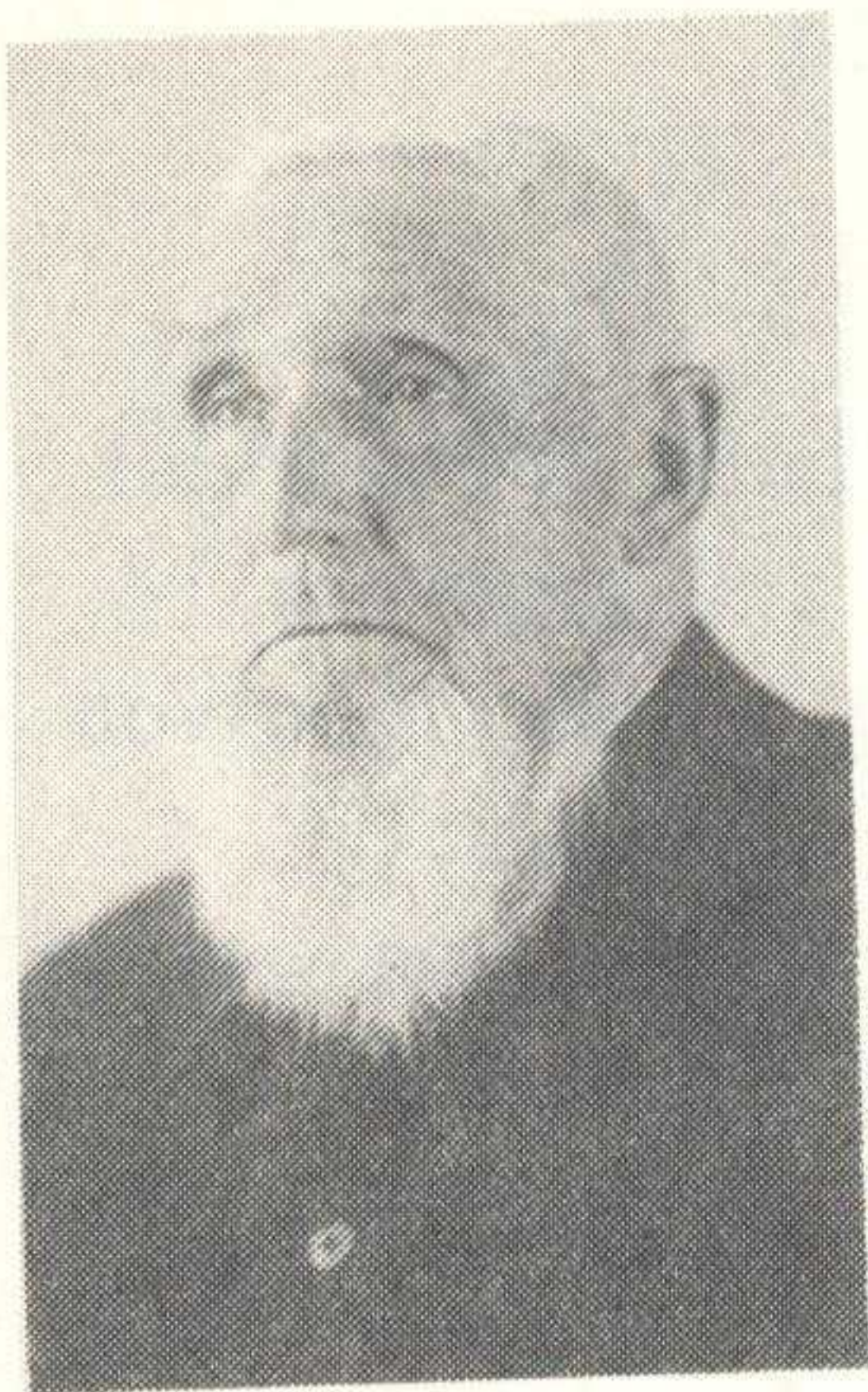
Met de verkoop van deze ansichtkaarten kan het museum weer andere activiteiten bekostigen.

AAN ONZE LEDEN

Zeer tot onze spijt moeten wij u helaas mededelen dat onze eindredacteur, de Hr. v. Gent, de Zandloper door tijdgebrek niet langer kan redigeren.

Vanaf deze plaats willen wij de heer v. Gent van harte danken voor de voortreffelijke wijze om deze redactie te voeren. Tevens zal het u zijn opgevallen dat de Zandloper van gezicht is veranderd. Door de stijgende kosten moest de redactie wel overgaan tot maatregelen: om de Zandloper goedkoper te laten drukken zijn we overgegaan om de foto's op de binnenpagina's te plaatsen. Ook 2 kolomsdruk was prijsverhogend, vandaar dat er nu niet meer in 2 kolommen wordt gedrukt.

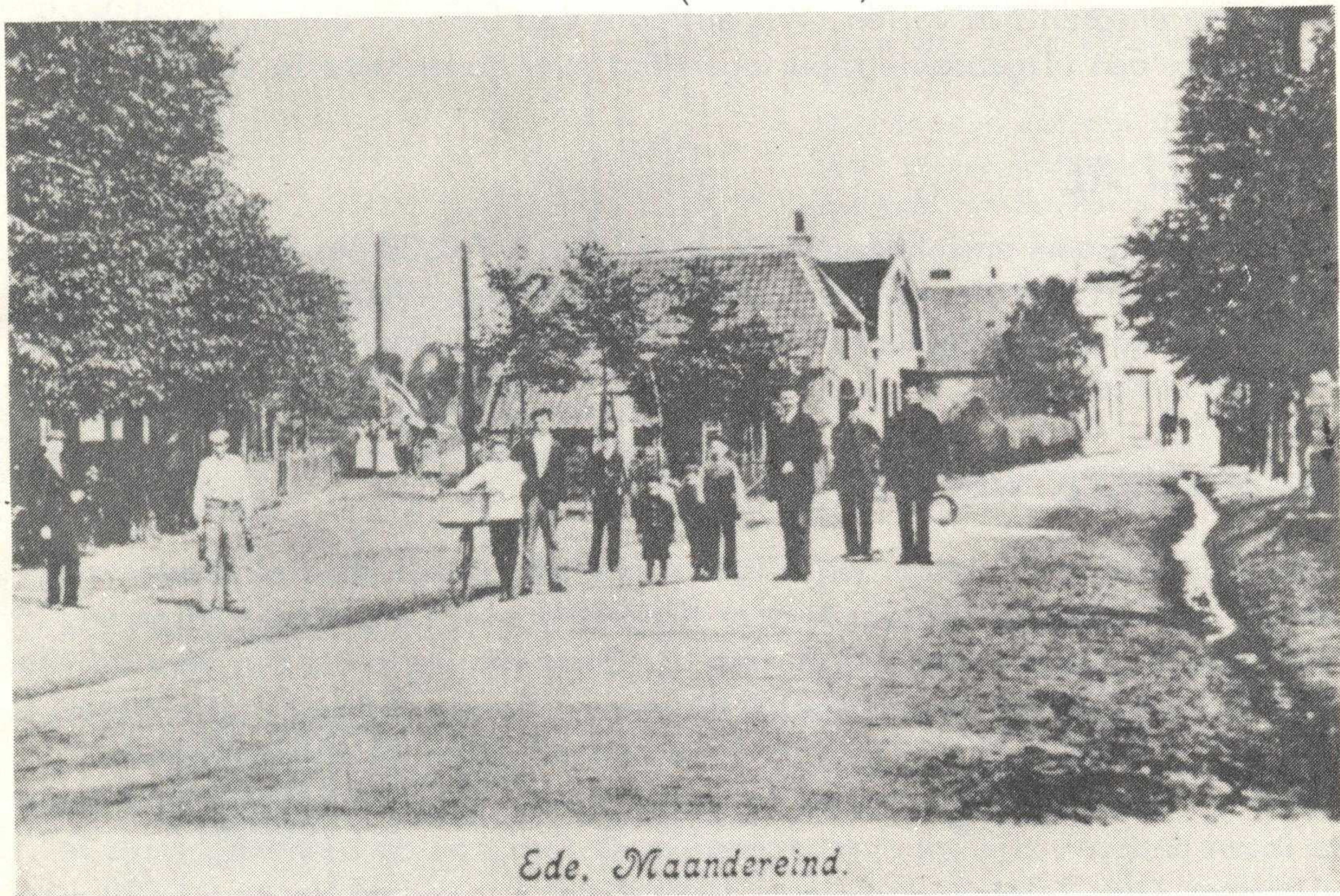
Wij hopen dat onze lezers het kunnen billijken dat de redactie tot deze maatregelen moest besluiten.

Gerrit v.d. Meyden op latere leeftijd

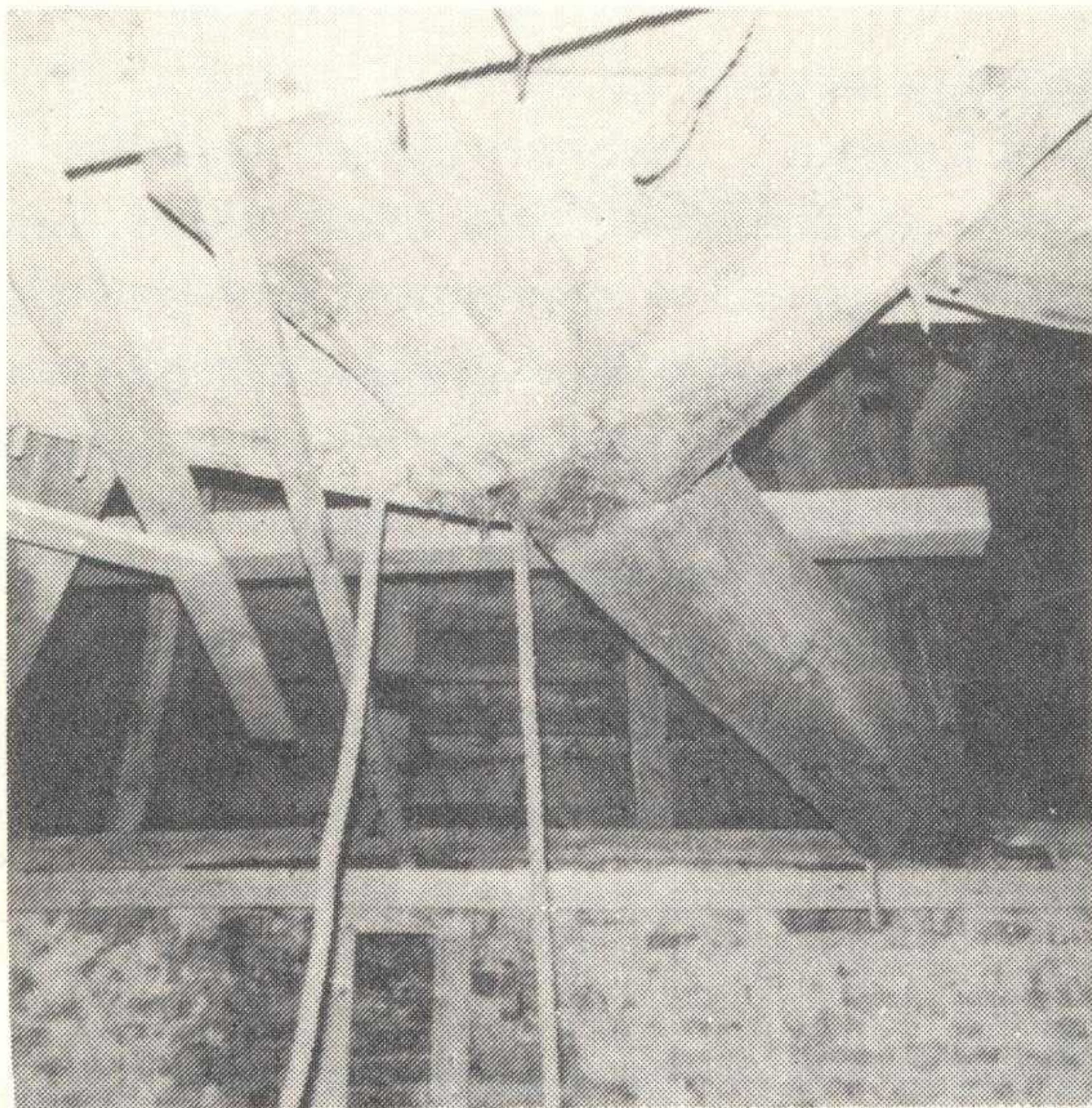

Rebbe Mozes Cozijn, die bij Job Berlijn de rituele slachting verrichtte.
(Foto 1909)

Ede. Maandereind.

Gerrit v.d. Meyden, geheel links, aan het Maandereind in functie als klepperman omstreeks 1900. Let op de sloot links van de weg, dat was de riolering van Ede.

Hier begint de spits

Inscriptie. Oostzijde van de toren.
Boven de dakgoot Paasbergerweg.

C. Gits.

Hr. A.J. v. Zeijl, uitvoerder.

De redactie vindt: de Zandloper moet blijven verschijnen.

de redactie.

De redactie van de Zandloper ontving van oud-wethouder Wiegeraad een zeer lezenswaardig artikel.

Ik zal trachten met eenvoudige feiten en cijfers u een beeld te schetsen hoe het was hoe het groeide en hoe het nu is. Voor zover er in de laatste helft van de vorige eeuw sprake was van industrie in Ede, vermeldt de historie dat er in de gemeente Ede in 1877 aanwezig waren:

1 houtzagerij	
3 bomenrooibedrijven (houthakkers)	
25 wolkammerijen)	Gelders Veenendaal.
2 ververijen)	
11 wagenmakerijen	
10 smederijen	
2 kuipers	
9 windmolens	
1 grutterij	
1 olieslagerij	
1 draaierij	
1 touwslagerij	
1 hoedenmakerij	

In 1890 stichtte de heer Knuttel de Melkfabriek (boterfabriek zeiden we).

Bijna al deze bedrijven waren geparenteerd aan de schapenhouderij en aan het landbouwbedrijf. Behoudens de hoedenfabriek, want als we het juist hebben was deze hoedenmakerij die van de heer Nestelrooij, de stamvader van de tegenwoordige handelspapierwarenindustrie, gevestigd in de voormalige Spijkerautomobielfabriek aan de Trompenburg in Amsterdam.

Nog zo'n klein bedrijf met grote gevolgen is de houtzagerij van voorheen J. Tulp. De grondvester van dit bedrijf, de "patriarch" Jan Tulp, begon in 1854 op z'n eentje met een daggelder met behulp van de kraanzaag bomen uit het Edese bos tot planken te zagen.

Als 3e en laatste in de rij van de 19e eeuwse bedrijven van enige importantie was daar de exportslachterij van de Fa. H.J. Moll, die gevestigd was aan de overzijde van de Rijnspoorweg, daar waar de AKU garage nu gevestigd is.

Men slachtte in 1888 de bacon-varkentjes met 8 messen en 8 bijlen, gehanteerd door 8 paar handen. Zo stond het er met de Edese industrie voor in het jaar 1900. Rond de eeuwwisseling verscheen de Machinefabriek en IJzergieterij van Henneman & Co waar 40 à 50 man werk vonden bij het maken van: Seinbruggen, koffiebranders, transmissies, kussenblokken of drijfwerk-lagers en klein gietwerk. Men werkte daar met hand-zandvormen en smolt ruwijzer in een koepeloven van geringe capaciteit. Dit was het 1e bedrijf in Ede dat eigen electriciteit opwekte met een gelijkstroomgenerator, aangedreven door een 500 pk Deutz zuiggasmotor. Deze machinefabriek werd geliquideerd in 1930, maar de ijzergieterij bleef bestaan zij het onder de naam Fa. Wolf. Ook deze ijzergieterij is nu opgeheven.

wordt vervolgd.

NACHTWACHT EN KLEPPERMAN

Bovenstaande titel geeft een merkwaardig, zij het thans uitgestorven, beroep aan, dat echter in Ede honderden jaren heeft stand gehouden. Reeds in 1690 werd de eerste nachtwacht-klepperman aangesteld als hulp voor de scheuter. In die dagen werd het dorp Ede bestuurd door de verschillende buurten, oorspronkelijk "markten" genaamd. Deze buurten werden gevormd door diverse groepen van ingezetenen die dicht bij elkaar woonden en dus gemeenschappelijke belangen hadden. Zo kende men de Doesburgerbuurt, die in 1902 verdween, de Maanderbuurt, opgeheven in 1911 en als belangrijkste, nog altijd bestaande, zij het nu met weinig bevoegdheden, de buurt Ede-Veldhuizen.

De buurt was een zeer belangrijk bestuursapparaat; op de jaarlijkse buurtspraak, de bijeenkomst van bestuur, geërfden en belanghebbenden, werden besluiten genomen, straffen uitgedeeld en bepalingen vastgelegd. Daardoor bezat de buurtspraak een wetgevende en de hoofden, buurtmeesters, een uitvoerende macht. Deze laatste werd overgedragen aan één of meer scheuters, die moesten toezien op alle mogelijke overtredingen en tevens dienst deden als bode om de nodige bekendmakingen aan de burgerij over te brengen. Ondanks een matige beloning waren voor het baantje van scheuter altijd genoeg liefhebbers te vinden, dank zij een slimme vondst van de buurt. Bij een strafbaar feit, door de scheuter geconstateerd, werd de overtreder een boete opgelegd en het geraffineerde was nu dat de scheuter de helft van die geldstraf ontving. Daardoor was men verzekerd van een grote activiteit door

de man, daar alle vergrijpen ook zijn eigen portemonnaie spekten. Geen wonder dat de scheuters bij de bevolking niet bijzonder populair waren; tuk op de premie staken zij overal hun neus in en waren bijkans dag en nacht op pad. In het donker voelde de man zich wel wat minder op zijn gemak, niet geheel ten onrechte; het is voorgekomen dat de scheuter, door onbekenden, geholpen door de duisternis een behoorlijk pak slaag opliep, als dank voor zijn bemoeizucht. Om dat te voorkomen en tevens de werkzaamheden van de scheuter wat te verlichten werd in genoemd jaar de eerste nachtwacht-klepperman aangesteld. De naam duidt zijn werkzaamheden al aan: in de nacht moest hij de scheuter op diens ronde vergezellen en overdag het nodige nieuws bekend maken. Ditmaal willen we een en ander vertellen van de laatste, officieel aangestelde man, die in ons dorp dit merkwaardige beroep heeft uitgeoefend. Oudere mensen zullen zich hem nog goed herinneren: Gerrit v.d. Meyden, geboren 29 juli 1863. Hij heeft zijn gehele leven aan de Bunschoterweg gewoond, waar thans bijna alle woningen in handen van de slopers zijn gevallen. Hij huwde in 1887 met Jenneke van Bruxvoort en juist in dat zelfde jaar werd hij aangesteld tot nachtwacht als opvolger van Berend Veenendaal, die, na dit werk tien jaar te hebben gedaan, het welleltjes vond. Wel was toen nog Aart v.d. Blaak als zodanig in functie, want normaal werd er door twee man gelopen, terwijl ook nog een paar mannen als reserve beschikbaar waren. De benoeming en wat voor de nachtwacht nog belangrijker was, zijn beloning, gemiddeld vier gulden per week, was echter wat ingewikkelder geworden. Van ouds her was dit een aangelegenheid van de buurt geweest, maar na afloop van de Franse overheersing in 1813 werd het bestuur van de gemeenten omgevormd in de geest zoals wij die nog steeds kennen. Daardoor was de buurt vrijwel alle macht en bevoegdheid ontgenomen; dus stelde deze zich terecht op het standpunt, dat de gemeente, gezien het algemeen belang, voortaan de nachtwachten maar moest betalen. De gemeente, als altijd slecht bij kas, hield echter het been stijf: "nachtwachten, prima, maar niet van onze centen". Men had een andere oplossing gevonden; er was een commissie in het leven geroepen, die ten tijde dat v.d. Meyden in dienst trad, als volgt was samengesteld: notaris Fischer, voorzitter; de heer v. Nes, secretaris; dokter Thomassen, penningmeester en de heer Hartelust. Deze commissie stelde de nachtwachts aan, betaalde hen, maar droeg de lasten over aan de burgerij, uitgaande van het standpunt dat, wie rustig wil slapen, terwijl de nachtwacht over hem en zijn bezittingen waakt, daar ook maar iets voor over moest hebben.

Van elk gezin werd verwacht dat zij voor het goede doel naar vermogen zouden bijdragen. Hoewel er natuurlijk altijd mensen waren die er op een of andere manier onderuit kropen, lukte dat wonderwel. Eens per maand klopten de nachtwachts aan de deur om het geld, dat varieerde van vijf cent tot een gulden, op te halen en af te dragen aan dokter Thomassen.

Het wachtlopen 's avonds om elf uur; de twee nachtwachts kwamen op dat tijdstip bij de pomp tegenover het huis van dokter Weyer, onder aan de Bergstraat, bij elkaar en liepen dan beurtelings het linker en rechter gedeelte van het dorp. Dat huis van dokter Weyer was belangrijk omdat alleen daar, uit hoofde van diens beroep, de gehele nacht de straatlantaren bleef branden.

Met de beroemde klep onder de arm, ging Gaart, zoals iedereen hem noemde, elke avond op stap. Die klep bestond uit een eikenhouten plank, waarop in het midden een houten hamer was bevestigd die, door de plank heen en weer te draaien, met kracht daar tegen dreunde hetgeen een dof maar doordringend geluid veroorzaakte. Op deze manier werd elk heel uur van de nacht aangekondigd te beginnen bij de start als Gaart de klep liet klinken en uit volle borst riep: "Elf uur heit de klok, de klok heit elf." De brave burger was gerustgesteld: de nachtwacht liep, hem kon niets gebeuren. Men kwam er echter achter dat het weliswaar voor de meeste mensen, voor zover zij althans niet sliepen, een prettig gehoor was zo het nachtelijk uur te horen aankondigen er anderen, met minder goede bedoelingen, juist profijt van trokken. Werd er ergens ingebroken of iets uitgehaald dat niet door de beugel kon, dan gebeurde zoiets steevast ver van de plaats waar de nachtwacht zich op dat moment bevond; immers de klep had diens positie verraden. Omtrent de eeuw wisseling werd de klep afgeschaft; nadien gelukte het v.d. Meyden meerdere malen een dief te betrappen of inbraak te voorkomen.

Overigens liep v.d. Meyden totaal ongewapend elke nacht door de duistere straten en wegen van Ede. Maar bang was hij nog niet voor de duivel: hij was sterk als een beer en vertrouwde geheel op zijn lichaamskracht. Normaal zou Gaart met zijn goedmoedig karakter geen vlieg kwaad doen, maar als het nodig was, beschikte hij over een paar handen als bankschroeven die niet gauw loslieten wat zij eenmaal beet hadden. In later jaren had hij wel steeds een stevige stok bij zich, maar dat was meer gemak bij het lopen. Hij stapte op een namiddag opgewekt bij zijn buurman, Bart Snitselaar, de deel op, die daar echter juist het kelderluik had openstaan. In het schemerlicht

had Gaart dat niet zo gauw in de gaten, waardoor hij pardoes de kelder intuimelde met als gevolg een gebroken been. Hoewel dat nooit helemaal goed is gekomen, hij trok voortaan met dat been, was het voor hem geen beletsel, zij het dan met behulp van een stok, zijn werkzaamheden voort te zetten. Een andere moeilijkheid was het feit dat de nachtwacht over geen verlichting beschikte om, in het duister, iemand of iets ongewoons nader te bekijken. Zaklantarens waren nog onbekend; een doosje lucifers was alles. Ook hiervoor had Gaart een simpele oplossing: als hij iemand niet vertrouwde, nam hij hem mee naar de lantaren voor het huis van de dokter om zich daar te overtuigen wie hij voor zich had. Het is gebeurd dat hij in het holst van de nacht iemand aanhield met de vraag: "Waar kom jij zo laat vandaan en wie ben je eigenlijk?" "Beste man," was het antwoord, "ik ben de burgemeester." "Dat kan iedereen wel zeggen, as tie tenminste niet stom is," meende Gaart, "mer dat mo'k eerst controleren, kom mer es mee naar de dokter." Zonder plichtplegingen pakte hij de aangehoudene in zijn ijzeren greep, nam hem mee naar de lantaren waar hij concludeerde: "Ja je het geliek man, jij bint burgemeester van Heeckeren, 'k zou nou mer gauw naar huus gaon," wat de verblufte burgemeester rap deed.

De meeste nachten verliepen rustig in het landelijke Ede. Na tien uur konden, zonder gevaar, in de straten rustig een kanon afschieten, maar toch moest de nachtwacht af en toe handelend optreden. Brak er brand uit, hij was gewoonlijk de eerste die dat bemerkte en de brandweer ging alarmeren; een vechtpartij tussen opgeschoten jongens, die tot sluitingstijd in een café waren blijven hangen, hij joeg hen uit elkaar of als iemand te diep in het glaasje had gekeken, Gaart bracht hem, zo mogelijk, naar huis. Ook in Ede werd niet in een borrel getuft; op een nachtelijke rondgang meende Gaart, bij de Geref. Pastorie, een mesthoop op straat te zien liggen. Dat vond hij schandalig om die zo maar op de weg neer te wippen. Maar na het verstrijken van ettelijke lucifers bleken het twee veekopers te zijn, die, de armen om elkaar gestrengeld, daar hun roes uitsliepen. Hij liet de mannen rustig doorpitten, maar waarschuwde wel de politie die zich over het tweetal ontfermde.

Een andere keer, juist toen Gaart aan zijn ronde over de Paasberg zou beginnen, zag hij brandende lantarens de straatweg afkomen. Onder aan de Arnh. straatweg stond destijds nog een tol en hij besloot daar af te wachten wat er midden in een nacht toch wel de berg kwam afzakken. Tot zijn verwondering bleek het een lijkwagen te zijn; de koetsier sprong van de bok om de

tolgaarder er uit te kloppen. Terwijl de man vast een dubbeltje tolgeld op-scharrelde, vertelde hij v.d. Meyden dat hij een overledene uit het zieken-huis in Arnhem had moeten ophalen. Tijdens de rust voor man en paard bij "Planken Wambuis" had hij wat langer zitten proeven dan de bedoeling was, waardoor het nog al laat was geworden. Gaart vertrouwde de zaak maar half, liep eens om de wagen heen, keek, bijgelicht door zijn onmisbare lu-cifers, aan de achterkant eens naar binnen, maar zag niets. "Hé man, waar hei je dan dat liek?" De koetsier kwam aangelopen, keek op zijn beurt en schrok zich mottig. "Dat mot ik verloren hebben; op de Langenberg stond de kist nog op z'n plaats," stamelde de man. "Dan kan ie nooit veer weg wezen," meende Gaart, "la we mer gaon zeuken." De koetsier keerde de wagen, v.d. Meyden ging naast hem zitten, waarna het weer bergopwaarts ging. En jawel, hoor, precies boven op de Paasberg stond de kist, op de straatweg. Blijkbaar was deze bij de laatste helling, voor het bergafwaarts ging, van de wagen gegleden en "stik overeind blieven staon," zoals Gaart het later uitdrukte. Met gezamenlijke inspanning kregen zij de kist weer op de wagen, waarna de koetsier zijn tocht kon vervolgen.

Een kleine veertig jaar heeft v.d. Meyden, terwijl de burgers op één oor la-gen, trouw en onvermoeid deze nachtdienst verricht. Trouw zeer zeker, ge-zegend met een ijzersterk gestel heeft hij in al die jaren slechts eenmaal drie nachten overgeslagen, toen hij, met verlof van de commissie op familie-bezoek buiten Ede was. Hij had een broer die zijn vrouw helemaal in Haar-lem had gezocht en dus daar trouwde. Natuurlijk moest Gaart de bruiloft bij-wonen, maar het was in die tijd onmogelijk in één dag heen en weer te gaan. Nu was het gewoonte dat de nachtwacht bij grote villa's, de bewoners be-taalden daar trouwens extra voor, één keer om het huis heen liep voor betere controle. Na die paar dagen afwezigheid stond mevr. Havelaar, die de vil-la Sterrenberg bewoonde, bij hem op de stoep met de mededeling dat zij al drie nachten de nachtwacht had gemist. "Dat klopt, mevrouw," zei Gaart, ik bin d'r, met permissie, een paar daogjes tussen uut geweest, mer hoe weet mevrouw dat zo krèk?" "Nou, elke avond hark ik de tuin rond het huis en nou al drie ochtenden heb ik geen voetstappen kunnen ontdekken." Waaruit blijkt dat op zijn beurt ook de nachtwacht gecontroleerd werd.

Evenwel, na de eerste wereldoorlog begon het politiecorps in de gemeente op peil te komen. In de twintiger jaren was de uitbreiding zodanig, dat wel-dra een drieploegendienst kon worden ingevoerd waardoor nachtwachten o-verbodig werden en zij, evenals de commissie van het toneel verdwenen. De tweede functie die v.d. Meyden uitoefende en waardoor hij bij de

mensen nog beter bekend werd, was die van klepperman. Tegen een kleine beloning maakte Gaart alle mogelijke zaken aan de gemeenschap bekend; hij was bij wijze van spreken een wandelend nieuwsblad. Had iemand een waardevol voorwerp verloren, dan haastte die zich naar de Bunschoterweg om v.d. Meyden daarvan op de hoogte te brengen. Even later stapte Gaart, gewapend met zijn koperen bekken het hek uit om dat bekend te maken. Zo om de honderd meter en op elke straathoek hield hij halt, gaf drie fikse slagen met de klepel op het bekken en riep met stentorstem: "Er is verloren - een zilvere dameshallozie - wie het bij mij kan terugbezorgen - zal er voor beloond worden." Hij sprak de woorden altijd langzaam en plechtig uit, alleen de laatste vijf, voor hem blijkbaar van minder belang, rafelde hij in één zucht af. Met moeilijke woorden, waar hij uit principe een hekel aan had, hetgeen met slechts een paar jaar lagere school, hem niet kwalijk te nemen was, rekende hij op zijn eigen manier af. Liet de muziekvereniging een uitvoering bekend maken, dan schalde zijn stem onverstoorbaar door het dorp: Hedenavond - acht uur - konkert van de muziek - in konkertzaal "Buitenlust". Caféhouder Geitenbeek, destijds eigenaar van hotel-café "De Roskam", tapte niet alleen een goed glas bier, maar was op zijn tijd ook nog vishandelaar. Als de Spakenburger vissers, die vaak in Ede en omgeving hun waar aan de man trachtten te brengen, niet los konden komen of om andere redenen geen lust hadden verder te venten, kocht hij het resterende zoodje en liep op een draf naar v.d. Meyden. Tot vreugde van vele huisvrouwen, die bij ervaring wisten dat deze vis voor een koopje weg moest klonk het dan: "Vanmiddag - vier uur - een partij levendige bot en vis - aan de afslag onder de toren". Had Gaart de gemeenschap daarvan in kennis gesteld, dan haastte hij zich eveneens naar de toren, deed een blauw voorschoot voor en fungeerde als afslager. Zo'n klant als Geitenbeek bracht hem niet alleen dubbel geld op, maar vaak schoot er voor hem ook nog een gratis portie vis over.

Zijn beste opdrachtgever was notaris Fischer: alle rogge, hout en onroerend goed, verkopenen alsmede erfhuizen werden door hem omgeroepen. Oudere mensen horen het hem nog zeggen: "De notaris Fischer - is voornemens - morgenmiddag twee uur - te beginnen - met de verkoop van enig meubilair - aan de Kreelseweg - bezichtigen 's morgens van tien tot twaalf uur". Ook bij dergelijke verkopenen sneed voor Gaart het mes van twee kanten, want dan was hij 's middags "aandrager", de man die de te verkopen goederen naar voren bracht en belangstellenden zo goed mogelijk moest laten zien.

Jarenlang is van de Meyden ook nog lantarenopsteker geweest; bij het vallen van de schemering liep hij met een haak langs de gaslantarens om het kraantje open te trekken waardoor het kousje ging branden, als het tenminste door kwajongens niet was vernield, wat kon gebeuren. Zijn nachtelijke ronde begon dan met het doven van diezelfde lantarens; elf uur was laat genoeg; een fatsoenlijk mens kwam dan niet meer op straat. Deze baan werd door de gemeente betaald; later heeft hij daarvoor, zij het een zeer bescheiden, pensioentje gekregen.

Bovendien deed v.d. Meyden nog allerlei werk in de tuinen van particulieren; hij was specialist in het snoeien van bomen en heggen. De prachtig geleide lindebomen voor het Fischer's huis, werden alleen aan zijn bekwame handen toevertrouwd. Wat een energie en werklust bezat deze man; zelfs nog op Zondag; dan deed hij dienst als koster op het koor van de grote kerk. Dat koor lag wat ongunstig ten opzichte van de preekstoel; daarom werden alleen de eerste rijen plaatsen verhuurd. De rest werd in bezit genomen door de jeugd, die, begrijpelijk, niet altijd even rustig en aandachtig was. Maar als Gaart even zijn handen liep wapperen, was de orde spoedig hersteld, tot genoegen van de dominee.

Tenslotte was er bij huis voor v.d. Meyden ook nog een en ander te doen; een grote moestuin, waar de nodige groenten verbouwd werden, constant een paar varkens in het hok en aan de Kreelseweg nog een honderd roe grond voor de aardappelteelt. Daarbij een groot gezin; hun huwelijk werd gezegend met acht kinderen waarvan er nog vijf in leven zijn; alle inmiddels bejaarde mensen, de oudste is zeven en tachtig, maar nog zo goed bij de tijd dat twee dochters mij al deze gegevens konden verstrekken. Gegevens over een man met een pracht karakter die in alle eenvoud en tevredenheid zijn veelzijdig werk verrichtte en een belangrijke plaats in de dorpsgemeenschap innam.

Op 16 Februari 1937 mocht het echtpaar hun vijftigjarige echtvereniging herdenken; het werd voor beiden een onvergetelijke dag. Niet alleen de grote familie maar bijkans de hele Bunschoten hebben dit feest gevierd. Helaas is kort daarop, vier en twintig October van datzelfde jaar Jenneke v. Bruxvoort overleden. Gerrit v.d. Meyden trok bij een van de kinderen in en heeft een goedverzorgde oude dag gehad. Zijn einde kwam tien September 1946; hij werd begraven zoals hij geleefd had, in alle stilte, zonder toespraken, in aanwezigheid van zijn familie, een handvol belangstellenden en een troostwoord van de destijds in Ede staande Ds. K. v.d. Pol. Daarom,

nu zoveel jaren later, nog wat herinneringen aan de laatste nachtwacht van
Ede. H.J. Nijenhuis.

Een zeer merkwaardige gebeurtenis kan in de annalen van Oud-Ede vermeld worden. In een vorige Zandloper moesten wij helaas vermelden het overlijden van ons erelid de Hr. Talma. Het vervolg hierop komt door de mededeling van de familie Talma, dat wijlen hun vader nadrukkelijk had bepaald dat aan zijn geliefde Oud-Ede een legaat moest worden uitgekeerd tot een bedrag van f 1000.-. Heus wij waren er stil van, zoals reeds eerder was medegedeeld: de prestatie voor Oud-Ede was geheel aan de kant van de Hr. Talma. Maar ook hieruit blijkt weer dat Oud-Ede bij de Hr. en Mevr. Talma en verdere familie een grote plaats innam. Stellig zullen wij deze som besteden voor aanvulling van ons museum. Bij realisatie daarvan zullen wij dit graag aan de familie Talma tonen.

J. de Nooy.

DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging OUD-EDE

Voorzitter: Dr. H.J. v. Eck, Lunterseweg 34 Ede, tel. 10446

Secretaris: Prof.Dr. A.M. v.d. Woude, Buurtmeester 5 Ede, tel. 13093

Penningmeester: Arendshorst 29 Ede, tel. 12602, J. Smit

2e Voorzitter: G.W. Bos, Stationsweg 42 Ede, tel. 10550

Adres museum Museumplein 7 Ede, tel. 17476

voor adreswijzigingen tevens redactie adres

De redactie is zeer erkentelijk voor bijdragen aan "de Zandloper".

De verantwoordelijkheid voor historische en technische gegevens blijft echter aan de inzenders voorbehouden.

Minimum contributie f 15,- per jaar, over te maken

op de Postrekening van: de penningmeester van Oud-Ede

No. 3534268

DE SPAARBANK VOOR EDE ANNO 1872

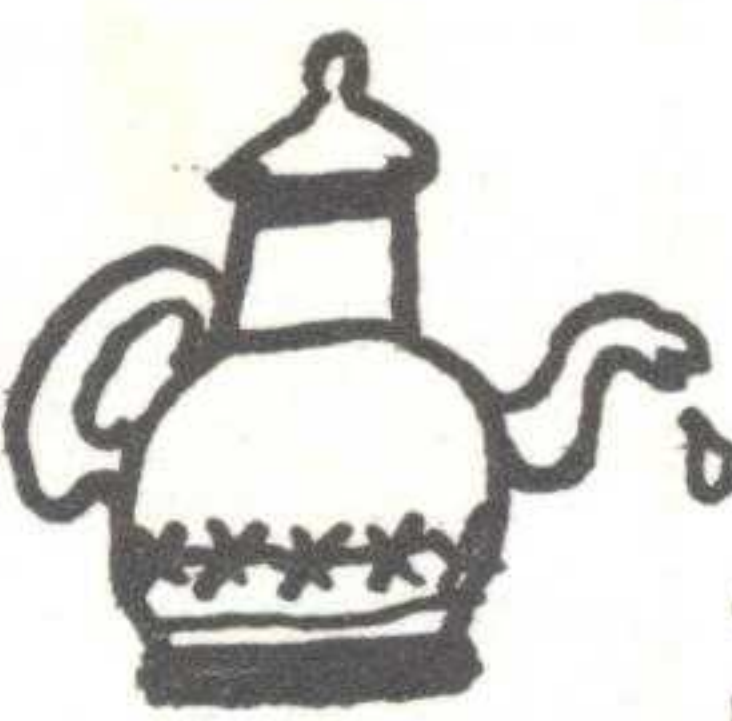
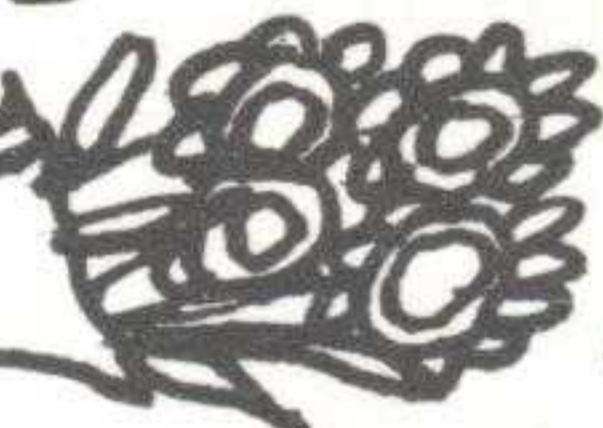
Een eeuw de vertrouwensinstelling

van vele duizenden spaarders.

De Spaarbank ook voor U !

**'n Bondsspaarbank, moderne gezinsbank
voor alle bankzaken.**

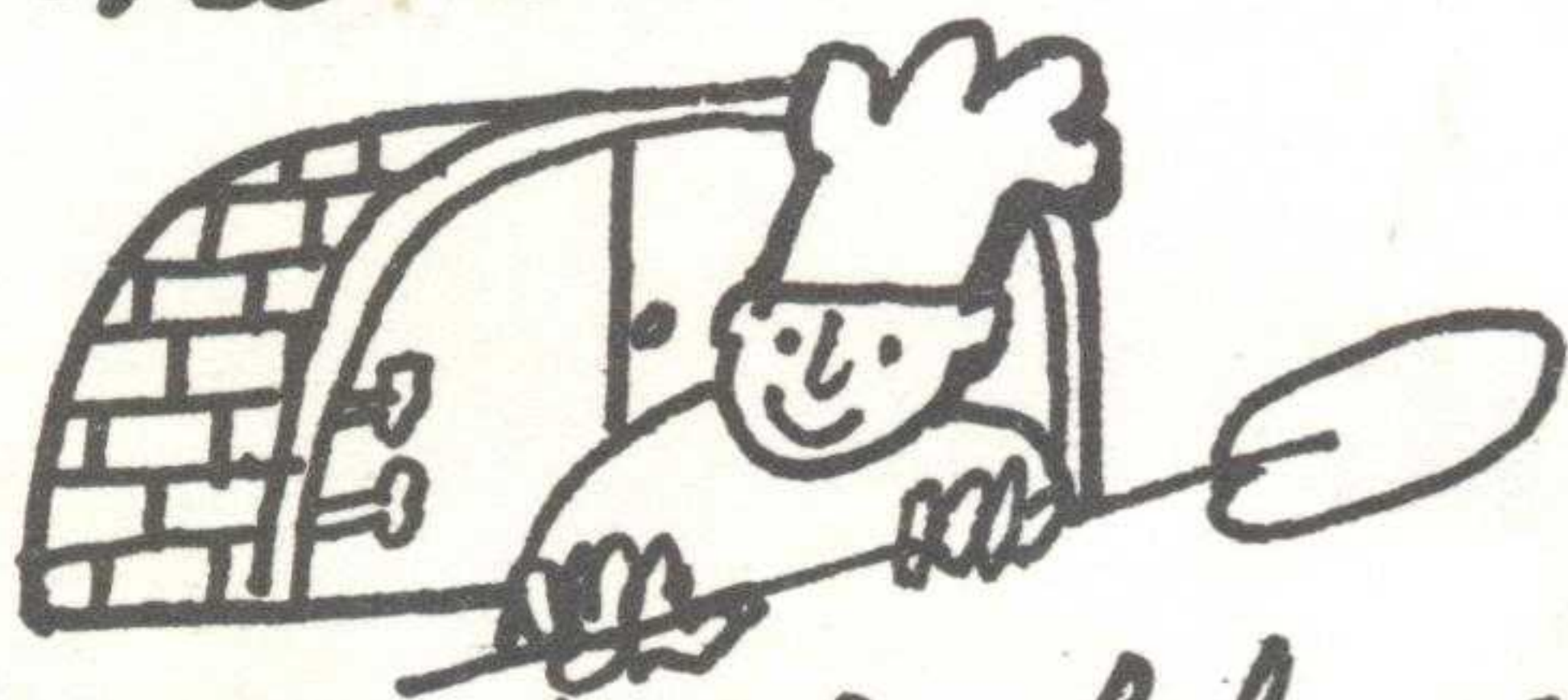

Koffie Thee
beroek onder-
weg verjaardag
neem maar mee
...koekjes van

Nobo

nijn,
nog maar gerust:
de lekkerste ovenverse koekjes

Hō uit de bakkerij!